

ХАЛҚ УДУМЛАРИ “КАМПИР ЎЛДИ” ВА “ИТ ИРИЛЛАР”

Парда НОРБЎТАЕВ

тарих фанлари номзоди

Ўзбек халқининг кўп асрлик ҳаёти, маданияти, турмуши, ижтимоий ва маънавий фаолияти билан боғлиқ бўлган ва шу жараёнда яратилган ҳар бир маросим, анъана, удум ва эътиқодларга оид сўз ва атамалар «этнографизм» лар деб номланади.

Жанубий Ўзбекистон, аҳолиси ижтимоий-маиший турмуш-тарзида никоҳ муносабатлари ва ўсмирлик-баркамоллик даври билан алоқадор этнографизмлар тарихий асарларда анчагинадир. Хусусан, ушбу ҳолатни асли ота-боболари Дехқонобод тумани Қарашина қишлоғилик Умир шоир Сафаровнинг «Алпомиш» достони вариантида Алпомиш билан Барчин ўртасидаги никоҳ маросимининг ўзига хос талқини масалаларида ҳам кўришимиз мумкин.

Достонда акс этган «кампир ўлди» удуми ҳам никоҳ тўйи таркибига кирувчи қадимий удум ҳисобланади. Бу удум баъзи жойларда келиннинг уйида, айрим ҳудудларда куёв хонадонида амалга оширилган. Келин остонани уч марта тавоб қилиб, поёндозга оёқ босиши “остона салом” дейилади. Айниқса Сурхон воҳасининг баъзи туманларида келин уйга кираётганда уйнинг остонасида «кампир ўлди» удуми бажарилади. Остонага ётиб олган ували-жували, неварачеварали кампир жойидан тураётиб: *«Бир туш кўрдим, ажаб хосиятли туш кўрдим. Тушимда бир эшик кўрдим, эшик ичида бир тилла бешик кўрдим. Тилло бешикнинг ичида қўш кокилли ул кўрдим. Йилим ҳалол, тушим ўнгидан келади. Тушимда кўрган бешикка келиннинг боласини белайин, омин!»* – дейди. Айрим қишлоқларда эса остонада ётган кампир гўё уйқудан тургандай, йиғилганларга кўрган тушини баён қилиб: *«Бир туш кўрдим, ёнимда тилло беланчак кўрдим, қўчқордай ўғил кўрдим»*, – дейди. Бу удум замирида келин ҳам кампирнинг ёшига етиб

юрсин ва серфарзанд бўлсин, деган маъно ётади. Бу одат **остона култи** билан боғлиқ халқ қарашларига бориб тақалади.

«Алпомиш» достонида эса бу удум Барчиннинг уйида амалга оширилади: «Бахмал ўтовда чимилдиқ тутиб, куёв нўкарлари билан куёвни киргизмоқчи бўлиб, бир неча аёллар «кампир ўлди» бўлиб, ўлганига бир нима олиб, «ит ириллар» деган расмини қилиб, бунга ҳам бир нарса бериб, ҳар замон салом солиб, уйдан ичкари кириб, чимилдиқда ўтириб, олдида дастурхон солиб, қўйларнинг тўшини пишириб олиб келиб, буларнинг олдида қўйиб, хўп еб тўйиб, куёв нўкарларга тўппи, рўмол, сармой бериб, ҳаммаси ўз расми-қоидасини бажариб, куёв нўкарлар чиқиб кетади, булар ҳам ўз манзили жой-жойларига қараб кетади».

Демак, достонда келтирилишича, куёв келин турган хонага кириши учун бир қанча тўсиқлардан ўтиши керак бўлган. Куёв келин турган хонага яқинлашганда аёллар эшикни ёпиб, уни ичкарига киритишмаган. Аёллардан биттаси эшик олдида ўтириб олиб, итдай ириллайди. Куёвнинг ёнидаги яқин ўртоғи ўша аёлга маълум миқдорда пул ёки совға бергандан кейин эшик очилган. Куёв очилган эшикдан кираман деганда бўсағада ёши катта ҳурмат-эътиборга сазовор бир кампир юзини рўмол билан ёпган ҳолда ўтирганини кўриб тўхтаган. Бу удум «кампир ўлди» деб аталган. Бўсағада турган кампир ўрнидан туриб, хонага киришга руҳсат бермагунча, куёв ичкарига кира олмаган. Куёв кампирга пул бергандан кейингина у ўрнидан турган.

Бу удумлар Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятларида куёв чимилдиқ тутилган уйга кирмоқчи бўлаётганда бажарилган. Одатда куёв навкарларининг йўли тўсилиб, остонада турган бир кампир ит бўлиб «ириллайди». Ит бўлиб ириллайдиган кампир кайвони (ёши катта киши), ували-жували ва обрў-эътиборли, муҳими, келин томоннинг энг яқинларидан бири бўлиши керак. Кампирнинг «улуши» берилгач, куёв ичкарига киритилади. Шундан сўнг «кампир ўлди» удуми бошланади. Унда яна ували-жували бир кампир келин-куёв учун солинган ўрин-тўшак устига ёш болани

қучоқлаб ётиб олади. Атрофда турганлар «кампир ўлиб қолди», «кампир ўлиб қолди» дейишади.

«Кампир ўлди» удуми инсон ҳаётида бир фасл ўрнини иккинчи бир фасл олганлиги, яъни «кампир» ўлиб, янги оила дунёга келаётганлиги, ҳаётнинг мангу давомийлигини англатади. Н.А.Кисляковнинг фикрича, бу одат «ёшларга кўп яшанглар, жонимиз сизларга садақа бўлсин»,-деган истакнинг рамзий белгисидир. «Кампир ўлди» удуми ўтмишда ўтроқ ўзбек, тожик ва қozoқ каби бошқа Ўрта Осиё халқларида мавжуд бўлган.

Илмий таҳлилимиз шуни кўрсатадики, «Алпомиш» достонида келтириб ўтилган «ит ириллар» ва «кампир ўлди» удумини этнологик материаллар билан қиёсий ўрганганимизда, достонда бир нечта янгилишмовчиликлар мавжудлигини сезамиз. Яъни, достонда, «ит ириллар» удуми «кампир ўлди» удуми ўтказилганидан кейин келяпти, аслида эса, даставвал «ит ириллар» удуми бажарилгач, «кампир ўлди» ўтказилган. Лекин бу ҳолат этнографик маълумотларнинг достонда акс этиши масаласига у даражада салбий таъсир кўрсатмайди.

Хуллас, никоҳ маросими билан боғлиқ “кампир ўлди” ва “ит ириллар” удумларнинг «Алпомиш» достонидаги талқинини этнографик маълумотлар билан қиёсий ўрганиш натижасида шундай хулоса қилиш мумкинки, достонда ўз ифодасини топган удумларнинг аксарияти тарихий-этнографик асосларга эга. Достонда у ёки бу удумнинг бўрттирилган, тарихийлик даражаси сохталаштирилган ҳаёлий уйдирма асосидаги тасвири учрамайди.